

УДК 351.84-054.73

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14>

ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Селіхов Д.А.,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри теорії та історії держави і права

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-2109-9172

e-mail: dmitriy.selihov1969@gmail.com

Селіхов Д.А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.

Стаття присвячена комплексному аналізу системи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні, що набуло особливої актуальності в умовах тривалої збройної агресії російської федерації. Автор досліджує правове регулювання захисту ВПО, акцентуючи увагу на національному законодавстві, зокрема Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а також на міжнародних нормативно-правових актах і їх імplementації в українське правове поле. Розглядаються основні соціальні програми та послуги, що надаються внутрішньо переміщеним особам, включаючи житлове забезпечення, медичну та психологічну допомогу, соціальну підтримку, освіту та працевлаштування. Особливо аналізуються проблеми, з якими стикаються ВПО під час отримання цих послуг, такі як недостатнє фінансування, бюрократичні перешкоди та обмежений доступ до соціальних ресурсів. Особлива увага приділяється ролі місцевого самоврядування у забезпеченні соціального захисту ВПО. Аналізуються можливості та виклики, з якими стикаються місцеві органи влади у процесі інтеграції ВПО в нові громади. Розглядаються приклади успішних практик співпраці місцевого самоврядування з громадськими організаціями та міжнародними партнерами для підвищення ефективності надання соціальних послуг. Автор виявляє ключові проблеми та визначає перспективи розвитку системи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Серед запропонованих заходів – підвищення ефективності управління, спрощення процедур отримання допомоги через впровадження електронних систем, забезпечення стабільного фінансування програм, а також розробка та реалізація комплексних програм соціальної інтеграції ВПО. Важливим аспектом є співпраця з міжнародними організаціями, що сприяє залученню додаткових ресурсів та впровадженню найкращих світових практик. Підкреслюється необхідність системного підходу до вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб, що включає реформування законодавчої бази, збільшення фінансових ресурсів, розвиток інноваційних підходів до управління соціальним захистом та активну інтеграцію ВПО у нові громади. Лише за умов постійного моніторингу та вдосконалення системи соціального захисту, з урахуванням ролі місцевого самоврядування, можливо забезпечити ефективну підтримку та захист прав внутрішньо переміщених осіб в Україні, що є важливою умовою для стабільного розвитку суспільства.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціальний захист, правове регулювання, житлове забезпечення, медична допомога, психологічна підтримка, соціальна інтеграція, місцеве самоврядування, бюрократичні перешкоди, фінансування програм, міжнародна співпраця.

Selikhov D.A. Legal basis of social protection of internally displaced persons.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the system of social protection of internally displaced persons (IDPs) in Ukraine, which has become especially relevant in the conditions of the long-term armed aggression of the Russian Federation. The author examines the legal regulation of the protection of IDPs, focusing on national legislation, in particular the Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons», as well as on international legal acts and their implementation in the Ukrainian legal field. It examines the main social programs and services

provided to internally displaced persons, including housing, medical and psychological care, social support, education and employment. The problems faced by IDPs in receiving these services, such as insufficient funding, bureaucratic obstacles and limited access to social resources, are analyzed separately. Special attention is paid to the role of local self-government in ensuring social protection of IDPs. Opportunities and challenges faced by local authorities in integrating IDPs into new communities are analyzed. Examples of successful practices of local self-government cooperation with public organizations and international partners to improve the effectiveness of social services are considered. The author identifies key problems and identifies prospects for the development of the system of social protection of internally displaced persons. Among the proposed measures are improving the efficiency of management, simplifying the procedures for receiving assistance through the introduction of electronic systems, ensuring stable financing of programs, as well as the development and implementation of comprehensive programs for the social integration of IDPs. An important aspect is cooperation with international organizations, which contributes to attracting additional resources and implementing the best global practices. The need for a systemic approach to solving the problems of internally displaced persons is emphasized, which includes reforming the legislative framework, increasing financial resources, developing innovative approaches to social protection management, and active integration of IDPs into new communities. Only under the conditions of constant monitoring and improvement of the social protection system, considering the role of local self-government, it is possible to ensure effective support and protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine, which is an important condition for the stable development of society.

Key words: internally displaced persons, social protection, legal regulation, housing, medical assistance, psychological support, social integration, local self-government, bureaucratic obstacles, program financing, international cooperation.

Постановка проблеми. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) є однією з найбільш вразливих категорій населення, які потребують особливого соціального захисту. В контексті України ця проблема набула особливої актуальності з початком збройного конфлікту на сході країни та анексією Криму в 2014 році. Масштабні переміщення населення, викликані бойовими діями, створили серйозні виклики для держави у сфері забезпечення соціального захисту та дотримання прав ВПО. Питання соціального захисту ВПО включають широкий спектр аспектів, таких як надання житла, медичних послуг, соціальної допомоги, доступу до освіти та працевлаштування.

Актуальність проблеми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні зумовлена не лише масштабом переміщень, але й глибиною соціально-економічних наслідків для держави та самих ВПО. Забезпечення гідного рівня життя та інтеграція ВПО у нові громади є важливими завданнями для українського уряду та суспільства. Протягом останніх років прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на покращення становища ВПО, однак проблеми залишаються актуальними і потребують постійного моніторингу та вдосконалення.

Метою даної статті є комплексне дослідження проблематики соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні, аналіз чинного законодавства та практики його застосування, а також визначення основних проблем і перспектив розвитку системи соціального захисту ВПО. Особлива увага приділяється вивченню міжнародного досвіду та його адаптації до українських реалій, що дозволить знайти ефективні шляхи вирішення наявних проблем.

Дослідженням цієї тематики займалися численні науковці, серед яких варто відзначити таких як Басова В., Бубняк С., Бубняк С., Дерев'янко П., Ісаєва С., Коваліско С., Мельник С., Муромцева С., Наливайко Р., Орешкова Ф., Піроцький Ю., Сірант М., Тищенко Ю. Їхні праці сприяли глибшому розумінню проблем внутрішньо переміщених осіб та пошуку можливих шляхів їх вирішення. Наукові дослідження цих авторів надають цінний матеріал для аналізу та формування рекомендацій щодо покращення системи соціального захисту ВПО в Україні.

Таким чином, дане дослідження має на меті не лише окреслити існуючі проблеми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні, але й запропонувати конкретні шляхи їх вирішення, спираючись на кращий міжнародний досвід та враховуючи специфіку українських реалій.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні є ключовим аспектом забезпечення їх прав і свобод. Національне законодавство з цього питання розроблялося в контексті відповідних міжнародних стандартів і рекомендацій. Основоположим міжнародним документом, що регулює права внутрішньо переміщених

осіб, є Керівні принципи ООН щодо переміщення осіб всередині країни, ухвалені у 1998 році [1, с. 151–155]. Ці принципи визначають основні права ВПО та зобов'язання держав щодо їхнього захисту.

В Україні питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб врегульовані рядом законодавчих актів, серед яких ключовим є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ухвалений у жовтні 2014 року [2]. Цей закон визначає правовий статус ВПО, їхні права та обов'язки, а також заходи, які держава повинна вживати для їхнього захисту. Відповідно до закону, внутрішньо переміщені особи мають право на отримання тимчасового житла, медичних послуг, соціальної допомоги, працевлаштування та освіти [3, с. 37–44].

Крім цього, правове регулювання соціального захисту ВПО включає низку підзаконних актів та постанов Кабінету Міністрів України, які деталізують процедури надання допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам. Важливим є Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг», яка визначає порядок та розміри надання адресної допомоги [4].

Окремо варто звернути увагу на правове регулювання питань працевлаштування та соціального захисту в контексті трудових відносин ВПО. Закон України «Про зайнятість населення» передбачає квоти для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб та стимулює роботодавців, які приймають на роботу ВПО, через надання їм компенсацій за витрати на оплату праці та професійне навчання [5]. Це створює додаткові можливості для інтеграції внутрішньо переміщених осіб у ринок праці та забезпечення їхньої економічної стабільності.

Крім національного законодавства, важливу роль у захисті прав внутрішньо переміщених осіб відіграє співпраця України з міжнародними організаціями, такими як ООН, ОБСЄ, Європейський Союз та неурядові організації, які надають гуманітарну та правову допомогу ВПО [6, с. 448–451]. Ця співпраця сприяє вдосконаленню національного законодавства та впровадженню найкращих практик захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Таким чином, правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні є комплексним і багатоаспектним процесом, що включає як національні нормативно-правові акти, так і міжнародні стандарти та рекомендації. Важливою умовою ефективної реалізації прав внутрішньо переміщених осіб є постійне вдосконалення законодавчої бази та її адаптація до змінних умов і потреб внутрішньо переміщених осіб.

Соціальні програми та послуги для внутрішньо переміщених осіб в Україні є важливою складовою забезпечення їхніх прав та гідного рівня життя. Держава зобов'язана надавати всебічну підтримку ВПО, забезпечуючи їх базовими потребами та сприяючи їхній інтеграції у нові громади. Одним з ключових аспектів соціальної підтримки є надання житла. Внутрішньо переміщені особи мають право на тимчасове житло, яке надається органами місцевого самоврядування. Ця допомога включає як оренду житла, так і надання житлових приміщень у соціальних гуртожитках [7].

Медичний захист внутрішньо переміщених осіб є ще однією важливою складовою соціальних програм. ВПО мають право на безкоштовне медичне обслуговування у державних та комунальних закладах охорони здоров'я. Особлива увага приділяється наданню психологічної допомоги, оскільки багато ВПО пережили травматичні події, які вплинули на їхнє психічне здоров'я. Для цього створюються спеціалізовані центри психологічної допомоги та реабілітації, де працюють кваліфіковані психологи та психотерапевти.

Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб також включає надання щомісячної адресної допомоги для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. Ця допомога призначається на основі розрахунку прожиткового мінімуму та включає виплати на кожного члена сім'ї. Важливою складовою є також надання гуманітарної допомоги у вигляді продуктів харчування, одягу та інших необхідних речей, які забезпечують основні потреби ВПО.

Освіта є критично важливим елементом соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Держава гарантує доступ до дошкільної, загальної середньої, професійної та вищої освіти для дітей та молоді з числа ВПО. Для цього створюються спеціальні програми адаптації та інтеграції, що включають психологічну підтримку та допомогу у навчанні. Діти з числа ВПО мають право на безкоштовне харчування у школах та доступ до позашкільних освітніх програм.

Працевлаштування та зайнятість є ще одним важливим аспектом соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Держава створює умови для працевлаштування ВПО, зокрема через квотування робочих місць та стимулювання роботодавців, які приймають на роботу внутрішньо переміщених осіб. Роботодавці можуть отримувати компенсації за витрати на оплату праці та професійне навчання ВПО, що сприяє їхній економічній інтеграції та забезпеченню стабільного доходу.

Крім того, важливу роль у соціальній підтримці ВПО відіграють неурядові організації та міжнародні партнери, які надають гуманітарну допомогу, юридичні консультації та інші види підтримки. Співпраця між державними органами та неурядовими організаціями дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб та створити умови для їхньої успішної інтеграції у нові громади.

Соціальні програми та послуги для внутрішньо переміщених осіб в Україні охоплюють широкий спектр аспектів, включаючи житло, медичний захист, соціальну допомогу, освіту та працевлаштування. Ці заходи спрямовані на забезпечення гідного рівня життя ВПО та сприяння їхній інтеграції у нові громади, що є важливою умовою для стабільного розвитку суспільства.

Система соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні стикається з численними проблемами, які ускладнюють ефективне надання допомоги та підтримки цій категорії населення [8, с. 83–90]. Однією з головних проблем є недостатнє фінансування програм соціального захисту. Бюджетні обмеження не дозволяють забезпечити повноцінне покриття потреб внутрішньо переміщених осіб, що призводить до нестачі житлових приміщень, обмеженого доступу до медичних та соціальних послуг.

Іншою важливою проблемою є бюрократичні перешкоди та складність процедури отримання допомоги. Внутрішньо переміщені особи часто стикаються з довгими чергами, необхідністю надання численних документів та затримками у виплатах соціальної допомоги [9, с. 268–291]. Це ускладнює процес отримання необхідної підтримки та створює додаткові труднощі для ВПО, які і без того перебувають у складних життєвих обставинах.

Крім того, проблема соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб залишається актуальною. Часто ВПО стикаються з дискримінацією та упередженнями з боку місцевого населення, що ускладнює їх адаптацію у нових громадах. Відсутність достатньої підтримки з боку місцевих органів влади та громадських організацій також сприяє ізоляції ВПО та обмеженню їх можливостей для повноцінної інтеграції.

Однією з перспектив розвитку системи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні є підвищення ефективності управління та координації зусиль між державними органами, неурядовими організаціями та міжнародними партнерами [10, с. 130–136]. Важливим кроком у цьому напрямку є створення єдиного центру координації, який буде відповідальний за розробку та впровадження комплексних програм підтримки ВПО, забезпечення їх фінансування та моніторинг результатів.

Також перспективним є розвиток електронних систем для спрощення процесу отримання соціальної допомоги. Впровадження електронних реєстрів та порталів для подання заяв на отримання допомоги дозволить знизити бюрократичні перешкоди та прискорити процес надання підтримки внутрішньо переміщеним особам. Це також сприятиме прозорості та підзвітності у розподілі фінансових ресурсів.

Забезпечення сталого фінансування програм соціального захисту ВПО є ще одним важливим аспектом. Необхідно передбачити у державному бюджеті достатні кошти для реалізації програм підтримки внутрішньо переміщених осіб, а також залучати міжнародну допомогу та інвестиції для фінансування довгострокових проектів у цій сфері. Це дозволить забезпечити стабільну та надійну підтримку ВПО на всіх етапах їх адаптації та інтеграції.

Також варто звернути увагу на необхідність розвитку програм соціальної інтеграції, які сприятимуть подоланню упереджень та дискримінації щодо внутрішньо переміщених осіб. Освітні та інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності суспільства про проблеми ВПО, можуть сприяти створенню сприятливого середовища для їх інтеграції. Активна участь місцевих громад у процесі інтеграції ВПО також є важливим елементом успіху таких програм.

Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у забезпеченні соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Вони знаходяться на передовій у наданні допомоги ВПО та безпосередньо працюють над інтеграцією переміщених осіб у нові громади. Місцеві ор-

гани влади мають гнучкість та можливість швидко реагувати на потреби ВПО, адаптуючи програми соціального захисту до конкретних умов та можливостей громади.

Одним із головних завдань місцевих органів самоврядування є забезпечення доступу до житла для ВПО. Через муніципальні програми будівництва та надання соціального житла, орендних субсидій та інших форм підтримки, місцеві влади можуть ефективно вирішувати питання тимчасового розміщення та забезпечення довгострокового житла для переміщених осіб. Успішні приклади таких програм можна знайти в різних регіонах України, де місцеві громади, співпрацюючи з міжнародними організаціями та донорськими фондами, зуміли забезпечити житлом тисячі ВПО.

Окрім житлового питання, органи місцевого самоврядування активно залучаються до надання медичних та психологічних послуг. Завдяки мобільним медичним бригадам, місцевим клінікам та психологічним службам, ВПО можуть отримувати необхідну медичну допомогу та підтримку безпосередньо в місцях свого проживання. Це дозволяє швидко та ефективно реагувати на потреби переміщених осіб, забезпечуючи їм належний рівень медичного обслуговування.

Місцеві органи влади також відіграють важливу роль у соціальній інтеграції ВПО. Вони можуть організувати професійні тренінги, освітні програми та курси підвищення кваліфікації, що сприяють працевлаштуванню ВПО та їх інтеграції в економічне життя громади. Підтримка малого бізнесу та підприємницьких ініціатив серед ВПО є ще одним важливим напрямком діяльності місцевих органів влади.

Співпраця з громадськими організаціями та міжнародними партнерами дозволяє місцевим органам самоврядування залучати додаткові ресурси та впроваджувати інноваційні підходи до соціального захисту ВПО. Такі партнерства сприяють обміну досвідом та найкращими практиками, що підвищує ефективність надання допомоги та підтримки переміщеним особам.

Органи місцевого самоврядування є невід'ємною частиною системи соціального захисту ВПО в Україні. Їхня здатність адаптуватися до змінних умов, швидко реагувати на потреби ВПО та залучати різноманітні ресурси робить їх ключовими гравцями у забезпеченні стабільності та інтеграції переміщених осіб у нові громади.

Отже, система соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні потребує комплексного підходу, який включатиме покращення фінансування, спрощення процедур отримання допомоги, розвиток електронних систем управління та координації, а також програми соціальної інтеграції [11, с. 151–155]. Лише за умови системних змін та постійного моніторингу результатів можливо забезпечити ефективну підтримку внутрішньо переміщених осіб та створити умови для їхньої успішної інтеграції у нові громади.

Висновки, що стосуються соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні, демонструють складність і багатогранність цього питання, яке потребує постійної уваги та вдосконалення. Внутрішньо переміщені особи залишаються однією з найбільш вразливих категорій населення, що потребує всебічної підтримки та захисту з боку держави. Ефективність системи соціального захисту залежить від багатьох факторів, включаючи адекватне фінансування, спрощення процедур отримання допомоги, координацію між різними органами та організаціями, а також активну участь місцевих громад.

Основними проблемами залишаються недостатнє фінансування, складність бюрократичних процедур та обмеженість доступу до соціальних послуг. Це зумовлює необхідність реформування системи соціального захисту, спрямованого на підвищення її ефективності та доступності для всіх внутрішньо переміщених осіб. Особливо важливим є впровадження електронних систем управління, які можуть значно спростити процес отримання допомоги та підвищити прозорість розподілу ресурсів.

Ключовим аспектом залишається інтеграція внутрішньо переміщених осіб у нові громади. Для цього необхідно розробити та реалізувати комплексні програми соціальної інтеграції, що включатимуть освітні та інформаційні кампанії, спрямовані на подолання упереджень та дискримінації. Активна участь місцевих громад у підтримці ВПО є важливим елементом, який сприяє створенню сприятливого середовища для їх адаптації.

Співпраця з міжнародними організаціями та неурядовими структурами також відіграє важливу роль у покращенні ситуації з соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб. Залучення міжнародної допомоги та досвіду інших країн може стати важливим ресурсом для розробки ефективних програм та заходів підтримки.

Висновки. У підсумку, для забезпечення ефективного соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні необхідно здійснювати комплексний підхід, що включає покращення законодавчої бази, збільшення фінансування, спрощення процедур, розвиток електронних систем та активну інтеграцію ВПО у нові громади. Лише системні зміни та постійний моніторинг їх впровадження дозволять досягти відчутних результатів у покращенні життя внутрішньо переміщених осіб та забезпеченні їхніх прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 151–155.
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII: станом на 30 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
3. Проценко Т.О. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4 (34). С. 37–44.
4. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Каб. Міністрів України від 01.10.2014 р. № 505: станом на 22 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-п#Text>.
5. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI: станом на 14 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.
6. Басова І. Внутрішньо переміщені особи в документах ООН. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*. 2017. С. 448–451.
7. Солодько А., Доронюк Т. Захист соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб: першочергові завдання для України. Київ: Центр дослідж. сусп-ва. 11 с.
8. Кравченко М.В. Пріоритетні напрями забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління»*. 2016. № 3 (82). С. 83–90.
9. Nalyvaiko L., Orieshkova O. Internally displaced persons: theoretical and legal aspects. *Human rights as a base for the implementation of european legal values in ukraine and the republic of poland in the context of civil society development: collective monograph. lublin: izdevnieciba "baltija publishing*. 2019. P. 268–291.
10. Наливайко Л., Мінакова Є. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах децентралізації влади. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 130–136.
11. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 151–155.